

FÉLIG ZSIDÓ, FÉLIG MAGYAR – VAGY TÁN EGÉSZEN AZ?*

Beszélgetés Kozma Györggyel

Kozma György a törzsi háborúval sújtott magyar kozmosz sokdimenziós koordináta rendszerének abszolút nulla pontján áll. Egy testben, egy lélekben katolikus és zsidó vallású, neves magyar és zsidó ősök leszármazottja – erdélyi fejedelmek az egyik oldalon, prágai csodarabbi a másikon –, zsidóként inkább konzervatív (hagyományok kutatója és ápolója), konzervatívként inkább liberális („csak saját viselkedésünk felett van hatalmunk”), jobboldaliként pedig inkább a baloldalra szavaz („a bűnösöket is szeretnünk kell, az ellenségünket is szeretni kell, és nem szabad elvenni tőlük a lehetőséget, hogy saját kárukon tanuljanak” – írja egyik nekem szánt levelében).

Az abszolút nulla pont elvileg az egyetlen pont, ahonnan egyszerre mindkét szembenálló törzs torzító elfogultságok nélkül vehető szemügyre. Ezért kerestem meg Kozma Györgyöt, a budapesti Rabbiképző tanárát, a Hócipő és a Napi Gazdaság karikaturistáját, filmek egykori forgatókönyv-íróját, színdarabok dramaturgját, s több olyan, témánkba vágó könyv szerzőjét, amelyekben egyszerre jut szerephez az álomszerűen kavargó mítosz és a jól dokumentált valóság, az elfeledésre ítélt antiszemita dédnagynénitől a váratlanul felbukkanó rabbi ősökig. Kíváncsi voltam, rendszerváltozás előtt és után hogyan élte meg magyarságát és zsidóságát. Amint arra is, hogy a szabadság szép ígézetében vajon honnan támadt fel hirtelen az egymás torkát szorongató törzsi veszedelem? Volt-e ennek valamilyen közvetlen előzménye? Talán az az ember, akinek lelkében s csontjaiban egyszerre él Bethlen Gábor és Báthory István, a másik oldalról meg Löw rabbi, tudja annak a titkát is, hogyan lehet összebékíteni az évszázadokkal később egymással szembeforduló utódokat. Választ tud esetleg adni arra is, szükségszerű-e egymás megtagadása, valóban elkerülhetetlen-e az egymást emésztő rivalizálás, vagy igenis, lehetünk egyszerre teljesen zsidók és teljesen magyarok. Már csak azért is, mert valamikor talán már voltunk is...

(2002. tavaszán)

* Ez a fejezet megjelent a Magyar Demokratában

*„Nem merült fel, hogy mind a ketten
félíg vagy egészen zsidók vagyunk”*

- Mennyire játszott szerepet az életedben a rendszerváltozás előtt, hogy félíg zsidó, félíg magyar vagy?

- Talán ott kezdem, hogy 1972-ben egy országos tanulmányi versenyen, magyarból elért tizedik helyezéssel felvettek az egyetemre, rögtön érettségi után. S miután nekem nem volt olyan nagy élmény az az egyetemen – láttam, hogy baromi rossz tanárok vannak, akik azzal törődnek, mondjuk, hogy hosszú a hajam, szóval rém kellemetlen volt az egész – ezért '74 nyarán kimentem Franciaországba, és kint maradtam. Egyetemre jártam, dolgoztam... Viszont epilepsziás voltam, ezért hazajöttem egy fél év múlva. Túl sok volt nekem. A szabadság is megijesztett. Akkor én még kamasz voltam, 19 éves koromban. Ténylegesen megijedtem, azt hiszem. Anyám beteg volt, ez is belejátszott a dologba. Szóval, nem volt egy normális ügy. Mindenesetre az apám talált összeköttetést, hogy hazahozzanak, és volt papírom, hogy beteg vagyok, ezért így megúsztam retorzió nélkül. Egy évet halasztottam az egyetemen...

- Ha jól értem, engedély nélkül maradtál kint.

- Disszidálásnak számított, mert hogy nem jöttem haza egy hónap után. Hanem csak háromnegyed év után. Kint képkeretező voltam, meg ilyesmi. Az egyetemen meg színházszakra jártam... Néhányan Párizsban maradtak viszont. Például egy barátom... A nevét majd kihagyhatjuk...

- Azt hiszem, ma már nem számít szégyennek.

- Nem illik ilyesmit mesélni. Mindenesetre professzor lett nyugaton, ott is, itthon is tanít.

- Akkor még kevésbé vet rá rossz fényt.

- De hát mégiscsak egy ismert név. Ezért nem illik. Azért gondolom, mert mai szemmel nézve ez például egy zsidó család. Azelőtt föl nem merült köztünk. Vagy ott van, akinél albérletben laktam, a Lajtai Péter. Mint utólag megtudtam, rabbiképzőt végzett, majd elkerült a Halász-színházba színésznek. De akkor, amikor ott laktam náluk, nem merült fel, hogy mind a ketten félíg vagy egészen zsidók vagyunk. Ő egyébként teljesen ortodox lett, és mint gyémántkereskedő talán most Amsterdamban él. Én viszont, mielőtt hazajöttem, azt gondoltam, hogy mi lenne, ha kimennék Izraelbe. És elmentem az Izraeli Nagykövetségre. Ott azt mondták, hogy de hát én nem tudom bizonyítani, hogy zsidó vagyok. És tény és való, nem tudtam bizonyítani. Nagyon megsértődtem ezen. Máig úgy

érzem, hogy nem volt fair, mert épeszű ember nem mondja, hogy zsidó, ha nem az. Ez elég megdöbbentő volt.

- Édesanyád vagy édesapád zsidó?

- Anyám.

- Ennek ellenére nem ismerték el zsidó voltodat?

- Nem. Nem volt róla papírom.

- Anyádnak se volt róla.

- Nem. És én nem is tudtam, hogy ez számít, vagy nem. Nem foglalkoztam vele. Ellenben amikor hazajöttem, a társaság, amibe belekerültem, már nem ugyanaz volt, mint a régi. Nem volt nekem különösebb társaságom a gimnáziumban, néhány barát csak, de most az a tény, hogy kint maradtam, emelte a szociális státuszomat. „Ez az, aki disszidált?” – suttogták. Egy elegáns társaság, amely a Fiatal Művészek Klubjába járt, s Hajas Biki – azaz Hajas Tibor – volt a központja, egy happening-művész, ki, mint tudjuk, börtönben ült azért, mert horogkereszteket rajzolt a falakra. S a per során árulta el a mamája, hogy fiacskám, mi is zsidók vagyunk. Biki aztán meghalt autóbalesetben. Nagyon erősen jobboldali stílusban beszélt akkoriban, már a 70-es években, de tény, hogy később már nem volt antiszemita, az egész lezajlott neki egy nagyon vad lázadás formájában. Azóta is tudom, hogy akiben ez az antiszemita érzés túlzó méreteket ölt, az inkább – ahogy ezt ő is tudta magáról – egy ilyen lelki sérülésnek a tünete, s én nem gondolom ezt politikai véleménynek. Ő egy magyar srác, aki utálja a zsidókat, ez viszont tilos, és mindent kell csinálni, ami tilos, mert ez a rendszer rossz. Ennyi. S ezzel tulajdonképpen én is azonosulni tudtam belsőleg, mert hát az akkori kommunista rendszert nem különösebben tartottam jónak. Félttem és rosszul éreztem magam benne, és úgy éreztem, semmi remény semmire, ezért belementem ebbe a szubkulturális közegbe és életstílusba. Tudtam például, hogy a marihuána jót tesz az epilepsziásoknak, ezért rászoktam erre a fűre. Nem akarom szépíteni utólag, már rég leszoktam róla, de nekem jót tett, azt hiszem. Nem tudom, másoknak is jót tesz-e, mindenképp máshogy van. Tehát ez egy ilyen nagyon törvényszegő vagy törvényt nem tisztelő közeg volt ebből a szempontból. Különbözően pedig nagyon is konzervatív gondolkodásúak voltak ezek a vezető szellemi guruk, például Szentjóni állandóan a Hamvas Bélát ragozta. Erdély Miklós volt még kitüntetett szerepben, egy avantgarde próféta, aki azonban nem volt hagyományos szempontból zsidó. A szülei egyrészt kitértek, másrészt speciális Jézus-hívő zsidók voltak. Ezt is csak így utólag tudom, akkoriban nem volt ez téma. Soha nem merült fel. A Hajas Bikinél felmerült, mert nála annyira abszurd volt ez a helyzet... A harmadik főember pedig Bódy Gábor volt, egy ilyen szóbeli

antiszemita, össze is vezett az anyjával, akiről később megtudtam, hogy zsidó. Az apja ellenben egy dzsenti. Gábor szerette mondani, nekem, a Kozma Gyurinak, aki forgatókönyvet írtam Xantus János filmjébe meg mások filmjeibe is, s szövegíróként ott ültem ennek a társaságnak a perifériáján, hogy „A kezetekben van az egész filmgyár!” Mondja nekem az a Gábor, aki mondjuk a főnököm, akár tolmácsként dolgozom a filmjében, akár dramaturg vagyok a győri színházban. Ezen én csak teljességgel megdöbbenni tudtam. Természetesen nem tudtam róla, hogy neki voltak ilyen gyanús államvédelmi ambíciói, ezt senki nem tudta, de ettől az én szememben nem csökken az ő furcsasága. Most mit csináljunk? Nagyon magával ragadó és lenyűgöző tudású tehetség volt, akinél nekem nem volt meglepő, hogy mindent el tud intézni, mert a filmesek mindent el tudtak intézni... Ha megpróbálom távolról nézni, mindig nagyon sokféle érzélem volt ezekben a kapcsolatokban, de azért volt egy nagyon nagy arányú biztonságkeresés is. Hát persze, hogy művész akarok lenni és filmes, mert a szovjet rendszerben különleges, hímes tojásként bántak velünk. Tehát ez volt az a közeg, ahol éltem, de kilógtam belőle egy kicsit, mint mindenhol.

- És még mindig a rendszerváltás előtt vagyunk?

- Igen.

- Tehát így-úgy, de azért akkor is téma volt időnként, ki zsidó, ki nem.

- Inkább úgy jelentkezett a dolog, hogy elmesélték például a Bikiről, hogy képzeld, ez történt vele, de soha többé különösebben nem beszéltünk róla, hogy ez hogyan is van.

- Többnyire inkább csak utólag jöttél képbe?

- Igen, csak most, utólag teszem ezeket hozzá.

- Nem ez volt a szempont.

- Ez egyáltalán nem volt szempont.

- Nem kezdtek aszerint alakulni a társaságok és táborok, hogy ez most zsidó vagy nem.

- Egyáltalán nem. Teljesen vegyes társaság volt.

- Művész-művész. Avantgarde-avantgarde. A többi nem számít.

- Egyik könyvemben, a Kalandor lélek című regényemben, leírom ezt a közeget. '98-ban jelent meg. De mondjuk utólag nagyon erősen rátettem a zsidó folklórt,

s az egészet egy lélekvándorlás, misztikus közegbe helyeztem, mert a regény ezt igényelte. S mert ez rímel egy kicsit Ritoók Emma könyvére, a Szellem kalandoraira. Mert Ritoók Emma a főszereplője a könyvemnek, az én antiszemita dédnagyném. Akiről korábban nem tudtam, hogy létezik.

- Antiszemita dédnagynéni?

- Igen, de mondom, róla nem tudtam. Csak utólag olyan nagyon furcsa nekem ez.

„De nem hugenották voltak”

- Szóval ez volt a közeged, s akkor eljött a rendszerváltozás...

- Én úgy érzem, hogy azért már '85-ben lehetett tudni, hogy a Gorbacsov egy más fajta típus, tehát nem fognak minket lelőni, csak azért, mert másképp gondolkodunk. Ja, és azt azért hozzá teszem még az előzőekhez, hogy ami Izraellel történt '72-ben, vagy mikor volt a müncheni olimpia, az azért eléggé megrázott. Meg az Izraellel szembeni állandó propaganda. Én eléggé hozzászóltam ahhoz, hogy rám azért, mert zsidó vagyok, lehet valakiknek haragudni. Tehát itt van ez a hatalmas Szovjetunió, meg itt van az a hatalmas, Izraelnél mondjuk sok százszor nagyobb és népesebb arab világ, és ezek láthatóan képesek egy rakétát egy óvodára simán rálőni vagy a sportolóinkat simán lelőni. Akkor nem gondoltam, hogy az *én* sportolóimat, de most így fogalmazok. De hát mindenkit megrázott az ilyesmi, nem kellett ahhoz zsidónak lenni, hogy ennek a kegyetlensége abszurdnak tűnjön.

- Ráadásul a hivatalos magyar állami politika is Izrael ellenes volt...

- Igen, és mivel én őket amúgy is utáltam, azonosultam Izraellel ebben az ügyben, és nem csak én, hanem akkor mindenki. Ehhez nem kellett zsidónak lenni. Nem mint zsidó éreztem felháborítónak, hogy „arab testvéreinket bántják a gonosz, agresszív izraeliek”, hanem ettől vált nekem nevetségessé a rendszer, hogy ilyen nevetséges hazugságokat képes volt egyáltalán kiejteni a száján, és mást se tudott, csak hazugságokat.

- Ma hogyan tekintesz azokra, akik akkor zsidó létükre fűjték az Izrael ellenes szövegeket...

- Én akkor még nem tudtam, hogy ezek zsidók. Hogy a Kulcsár István vagy az Avar János...

- ... '90 után pedig egyszeriben fontos lett nekik a zsidóságot hangoztatni vagy a zsidóság mellett kiállni?

- Hát ez elég megdöbbentő. Nekem nem tűnik őszintének. Az az igazság, hogy ebben az ügyben – noha nem tartom szerencsésnek a jobboldali retorikát, mert kontraproduktív, de – nagyon is megtudom érteni, hogy ha valaki haragszik az ilyen köpönyegforgatókra, akik a kommunistákat, akár kénytelenségből is, de mégis csak kiszolgálták. Vagy ma egy finomabb változat, hogy az Európai Unió véleményével azonosul, ami egyértelműen antiizraeli és palesztinbarát nézet. Szóval ezek furcsa dolgok. Mondjuk, elhiszem, hogy vannak fordulatok, ilyenek minden táborban és minden emberrel előfordulnak...

- Én például sokaknál, akik most a jobboldalon vannak, teljesen őszintének érzem ezt a fordulatot. De ugyanígy el tudom képzelni az őszinte átváltozást a balliberális oldalon maradtokról is.

- Valóban lehetséges. De – biztos van ebben irigység is – még mindig ők a szakma legjobbjai? Kétségtelenül nagyszerűek, konkrétan például az Avar János és a Várkonyi Tibor – ráadásul ő soha nem is volt baloldali... Tehát én nem gondolom, hogy mindenki tisztességtelen ebben a társaságban, de azért sokan biztosan... Nehéz kor volt ez, és én nem akarok másokat megítélni, az semmiképp se veszi jól ki magát, nagyon nehéz egy embert megítélni, pláne azt, akit nem ismersz... Olyan sokféle okból lehet átállni ide vagy oda... És az ilyen fő figurák, mint a megtérők... egy se jusson eszembe. Nem akarom, hogy eszembe jusson, nem érdekel, hogy ő most éppen a jó vagy a rossz oldalon áll, ha egyszer sokáig szimbóluma volt ennek a szerintem nagyon embertelen rendszernek. Nem érdekel, hogy esetleg most megvilágosodott, és idős korára esetleg a jó oldalra került. Ez engem nem tud meghatni, mert számomra ő nem ő. Számomra egy szimbólum. Ugyanúgy, ahogy a zsidóság – nem én vagy konkrétan a másik zsidó – szimbólum, és nagyon sok mindennek szimbólumai a zsidók, és igenis, miért ne lehetne rájuk haragudni, vagy idézőjelben „ránk”. Én nem vagyok azonos azzal, akire haragszanak, mert én nem érzem úgy, hogy bárkinek rosszat tettem volna. Úgy hogy én nem veszem magamra, ha valakire haragszanak, és persze ha valakinek kell haragudnia, mert sérült, annak nem lehet azt mondani, hogy ne haragudj. És ráadásul sokszor jogos is a harag, mert az tény, hogy voltak ezek a szélsőséges, kommunista és ÁVH-s sztorik, amiket persze nem lehet véletlenszerűen minden zsidóra kiterjeszteni mint kisebbségre, de hát attól még le kell nyelni a békát, mert ez egy emberi dolog. Ha ezek mind hugenották lettek volna, akkor lehet, hogy a franciákat utálnák annyira. De nem hugenották voltak.

„Eltett, eldugott szövegek kerültek elő”

- Tehát '85-ben már lehetett tudni...

- '85 táján, akkor halt meg az édesanyám, aztán nagyanyám is meghalt, ők voltak a zsidók a családban, és eltett, eldugott szövegek kerültek elő. Ezekből kiderült, hogy nekem szépapám volt a Löw Lipót szegedi rabbi, ott volt az ő életrajza, benne egy héber szöveg, s nem tudtam, mi az. Elmentem Raj Tamáshoz, s mondta, hogy ez a híres prágai rabbinak a családfája. Na, akkor én megtanulok héberül, gondoltam magamban, én ennek azért utánajárok. Most jut eszembe, hogy erről a prágai rabbiról hallottam az egyetemen is, de sose hittem el a Gólem történetét. Sose csinált agyagembert, ennek utánanéztem. Hanem a Gólem egyrészt a Kabalában egy olyan hely, ahol – van egy ilyen legenda, hogy amikor az örökkévaló teremtette a világot, akkor a szigor kelyhéből akarta megalkotni, teljesen keményre, hogy úgy mondjam, de az a kehely kicsordult, és azok a kiömlött lélekszikrák most mindenben benne vannak. És a Messiás lelke van a Gólemben, ami az úrnak egy bizonyos része, amit Resimunak hívnak, Maradványnak. A Gilum egyébként azt jelenti, hogy megtestesülés. Tehát azokról a rabbikról mondják, azokról a bölcsekről, vezetőiről a közösségnek, akiket az ő híveik messiásnak, felkentnek, királynak tekintettek. Vagyis ez egy rang a zsidóknál, de nem egyszerűen királyi rang, hanem Messuah: „Aki bevallja a bűneit, azt felkeni a pap”, benne van a Mózes 3. könyvének 18-29 részében. Megjegyeztem, mert tanítok a Rabbiképzőben, és legalább pár ilyen idézetet tudjak. Mert most már megtanultam héberül. '96-ban vagy '97-ben vizsgáztam belőle, s utána rögtön írtam egy könyvet arról, hogy van egy magyar srác, aki filmet akar csinálni történetesen a Nijinskyról, aki első könyvemnek a főszereplője. Nijinsky a nagyanyám barátnőjének, a Szerb Klári néniének a szomszédja volt, ezért még elmentem Klári nénihez, aki Szerb Antal felesége volt, és utánajártam, milyen volt az a világ. A szomszédban Herczeg Ferenc lakott, és Nijinsky, aki mint tudjuk, lelki sérült, táncos, aki olyan csodálatosan szép volt, hogy férfiak és nők is beleszerettek, és ettől teljesen megbolondult... De úgy döntött, hogy Isten segítségével a helyes úton marad, és ezért elvett egy magyar gróf kisasszonyt, Pulszky Romolát, akinek a nagymamája kikeresztelkedett dávidházi zsidó volt, gyereke lett, s az egyik unokája éppen most is járja a világot egy erről szóló színdarabban. Tehát erről írtam egy könyvet még a rendszerváltozás előtt, ennek köszönhetően '90-ben engem elküldött a Hebrasztikai-tanszék ösztöndíjjal a Héber Egyetemre, de '91-ben kitört ott a háború, akkor hazajöttem, s utána már csak fél évet jártam, mert másodszor is megisméltődött velem...

- Melyik városban voltál?

- Jeruzsálemben. S emlékszem, milyen bosszantó volt, hogy a palesztin diákok egész éjjel üvöltetik a zenét, és akkor próbáltam magyarázni, hogy ez baromira rossz, mert nem tudunk aludni, és erre azt mondják, menjetek akkor haza, meg mit tudom én. Az egyik viszont azzal állt elő, hogy ha nem mondom meg senkinek, akkor elvisz hozzájuk kajálni, de ezt nem szabad, hogy megtudják a többiek, mert neki speciel vannak zsidó barátai, de ha a többiek megtudják, akkor bántják. Csak mint érdekességet mesélem... Szóval röviden az a válaszom, hogy nekem pillanatnyi, epizódszerű kapcsolatom volt a zsidósággal a hetvenes, nyolcvanas években, és nem igazán érdekelt. Viszont nagyon kezdett érdekelni, mert láttam, hogy itt nagyon el lett titkolva előttem, hogy jelentős figurák is vannak a családban. Egyrészt a hiúságomat kellemesen borzolta, másrészt hogy ne lennék kíváncsi rájuk, hiszen nagy irodalom van róluk?! Megtudtam, hogy kik ezek a zsidók. Hogyan imádkoznak, mit imádkoznak, mit kérnek istentől, ki az ő istenük. Elkezdvén héberül tanulni, kiderült, hogy a JHVH, a héber istennév, azt jelenti, hogy teremtő. Ja, kérem szépen, ha teremtő?! De nem azt mondják, hogy isten teremtette a világot, hanem hogy „a teremtő felső fényeket helyezett az ember elé”. Hát ez nem ugyanaz! Nem ugyanaz a világ! Mondjuk, én nagyon szerencsésnek tartom magam, hogy ilyen jó a nyelvérzésem, több nyelvet tudtam addig is, s a héber után most arabul tanulok például.

- Arabul miért?

- Mert része az orientalisztikának. Ez egy rokon nyelv. Ha az ember tud oroszul, akkor már kicsit érti, ha lengyelül mondanak valamit. Ugyanez a helyzet itt is. Az alapszavak kilencven százaléka azonos. Az arámi az átmenet, és a héber, az arámi és az arab – a történetből, a bibliából is tudjuk, hogy ez egy család – unokatestvérek, tehát ez egy testvérháború, ami most folyik. S ez nagyon érdekes.

*„Az egész magyar 16. század,
mind távoli rokonom”*

- Tehát minél többet akarsz megtudni az unokatestvérekről.

- Igen. És a tények különösen érdekelnek, mert amikor aztán megtudtam azt, hogy nekem magyar őseim is vannak... Magyar őseim közül Ritoók Emma úgy kezdi a naplóját – amely ötven évig zárva volt –, hogy mindenkinek jó, ha tudja, kik voltak az ősei, és ő leírja konkrétan, hogy a Bethlen Gábor nagymamája az neki egyenes ági őse, meg a Pázmány Péternek, meg a Báthorynak, aki, mit tudom én, sógora annak a Homonnaynak, aki neki egyenes

ági őse, következésképpen emiatt a Rákócziak, az Eszterházyak, a Wesselényiek... S akkor így kiderült, hogy az egész magyar 16. század, a Balassiak például, mind távoli rokonom. Erről szól majd a következő könyvem, bár most éppen nincs időm rajta dolgozni, de az biztos, hogy most egészen másképp írnám meg azt a kilencvenben megírt könyvet is. Mert amikor azt írtam, ezt nem tudtam. Én kitaláltam magamnak abban a könyvben egy muszlim őst, mert kellett az arányokhoz. Annál jobban megdöbbenett, hogy valóban lehetnek muszlim őseim is... Sietnem kellett a könyvvel, s nem lett igazán jó, mert kellett volna még hozzá az a kutatás, amit azóta csináltam a XX. Század Intézetben. Nem lehet Ritoók Emmáról főszerepben úgy írni, hogy töredékét ismerem az életének. Mondjuk a könyvét ismertem, de a naplója még zárolva volt. A családban nehéz volt kiharcolnom a nagynénémtől, hogy engedélyezze, hogy én írhattam meg az életrajzot. Tehát az a lényeg ebben, hogy a dédnagynénémnek és a dédszüleimnek a dédszüelője vagy szépanyja, ezt most nem tudom pontosan, hányadik nemzedék, a szépanyjának a szépanyja talán, vagy az én szépszüelőmnek a szépszüelője, szóval nem tudom pontosan, de körülbelül a tizedik nemzedék lehet... Tehát ő volt az Csiffy Rebeka, akit elrabolt Hasszán aga, Nagyvárad beglerbégje, s akitől három gyereke született, akiknek a leszármazottai most is ott élnek. Tehát gondoltam, hogy nekem vannak távoli unokatestvéreim Törökországban. Aztán tovább néztem a történelmet, s egyszer csak kiderült, hogy de hiszen ... Homonnay Drugeth lány volt a Szapolyai János felesége vagy anyja, ezt mindig összekeverem, felnőtt fejjel az összes figurát nem tudom hirtelen megjegyezni, a Szapolyai viszont unokatestvére a Hunyadiaknak, és mivel a Hunyadi János feleségét is elrabolta egy bég, s szultán felesége lett. S Hunyadi Jánosnak másodunokatestvére Bajazid szultán, amit Nemeskürty tanár úr könyvéből sikerült kihámoznom. Tehát így több nemzedékben is vannak muszlimok a családban, s végül is ez is inspirált arra, hogy a muszlim vallásra betérjek. Mivel úgymint megvagyok keresztelve, már gyerekkoromtól katolikus vagyok, én nem akartam azt, hogy itt van ez a három vallás, a zsidó vallásnak a két leágazása, a keresztény és a muszlim, és csak azért, mert a muszlimok most éppen ilyen negatív figurák a történelemben...? Úgy éreztem pár évvel ezelőtt, hogy én egyszerűen nem tehetem meg azt, hogy én csak katolikus zsidó vagyok, nekem muszlimnak is lenni kellett... Lehet különben, hogy ezt kihagyjuk, mert ehhez senkinek semmi köze. A vallás az magánügy.

- Olyant értelemben nem magánügy...

- De letartóztathat a CIA.

- Meglehet... Szóval azért nem magánügy...

- Jó, akkor hagyjuk benne.

- ... mert közel s távol szerintem nincs még egy ember, akinek megadatott, vagy aki arra teremtett, hogy ilyen pozícióból lássa a világot.

- Igen, mert ismerem az ateista életemből azt, hogy nincs is isten, aztán a zsidó vallásból megtudtam, hogy de van... Vagy van is, meg nincs is. Ezt szoktam mondani a gyerekeknek, hogy az „is” az egyetlen biztos. Az „is” „tény”. „Istény”. Így aztán a gyerekek is megértik. Igen, ez egy jó pozíció szellemileg. És én ilyen misztikus-ezoterikus tanulmányokat is szorgalmasan végeztem, mert nagyon érdekelt...

*„A helyi sámánének kell legyen a kedvencem ahhoz,
hogy engem elfogadjanak?”*

- Kicsit szálljunk vissza a hétköznapi régiókba és 1985-be, amikor tehát élted a művészvilág életét...

- De én ezt akkor abbahagytam, mert hogy vallásos lettem. Én tényleg úgy gondoltam, hogy én márpedig ezt, hogy rosszak a kapcsolataim, hogy egyik lány a másik után... igazából én ezektől a dolgoktól nagyon félttem, összekuszálódott bennem minden akkoriban, mert az enyhe kábítószer lehet, hogy az embernek nem árt, de nekem összezavarta az érzelmi világomat. Le akartam állni ezzel a kuszasággal és életstílussal, amiben bibliai törvényeket szegtem meg. Akkor még nem tudtam a magyar őseimről, csak a zsidó őseimről tudtam, hogy ezek ilyen csodarabbik, mert a Bálsentov, meg a Majmodinész, meg a Rási, meg a Dávid király, ez mind benne van ebben a családban. Sok százezren vannak ilyenek, mint ahogy a dzsentrik is mind rokonai Rákóczinak, s Árpádnak is millió rokona van. Ugyanez van a zsidóknál is, tehát ez nem egy annyira különleges dolog, de én ezt arra „használtam”, hogy megtérek, és igenis, betartom a szabályokat, amiket a biblia előír. Ezek a neológ, vagyis ezek a konzervatív, vallásos rabbik, akik itt szolgálnak, nem vállalták, hogy a körülményeimet intézik, mert hogy epilepsziás vagyok és komplett őrült, meg ismer egy bizonyos távolságból sok-sok ember – amit nem sajnálok, mert ez egy jó védekezés –, mindenesetre nem vállalták, de a Lubavicsi rabbi, aki akkor költözött ide Magyarországra, és aki szintén távoli rokon, az viszont vállalta, hogy szerez egy orvost, és az egészséget intézi. És tényleg nem volt olyan rémes, hát pár hétig nagyon fájdalmas élmény, de nem fájdalmasabb, mint ha lejön a plezúr a térdedről. Utána úgy gondoltam, hogy nekem meg kell házasodni, a feleségem egy betért zsidó nő, aki különben a Komoróczy titkárnője volt, s úgy ismertem meg, hogy az ösztöndíjamat intézte '90-ben.

- *Betért?*

- Igen. Egy magyar lány, aki úgy gondolja, hogy neki a zsidó vallás az igazi. De én is úgy érzem, hogy betért vagyok, mert az egésztől nem tudtam semmit. Be se mertem menni egy zsinagógába, mert a béemesek odabent ülnek, és mivel én füvet szívok, egyből letartóztatnak. Ez egy paranoia volt persze, de csak akkor mentem végül be, amikor már zsidónak számítottam teljesen, úgy éreztem. Nem sajnálom, hogy így történt. A közelben van egy öregek háza, oda járok imádkozni, egy ortodox hely, és én az ortodox gyakorlatot szeretem. Mivel felnőtt koromban is szabadon választottam, nekem az tűnt egyrészt kényelmesnek, közelinek, s az embernek a legközelebbi helyre kell menni, ez szabály is...

- Szabály?

- Igen. Ezek a szabályok arra valók, hogy megkönnyítsék az életet. Mindent az Ego nem tud kiszámítani, s vannak ilyen jó kis berögzült utak... A másik, hogy én homályosan sejtettem, hogy ezzel az egész asszimilációval és reformmal van valami elvi problémám. Ezt nem tudom ennél pontosabban most se megfogalmazni, meg nem is érdekelnek az elvek. De hát látom a történelemből – én most zsidó történelmet tanulok a CEU-n, azaz a Soros-féle Közép-Európa Egyetemen, mert kell egy doktori, ahhoz, hogy taníthassak –, hogy hát a zsidóságnak azért nagyon kemény alkuhelyzet volt. Ha hajlandóak vagytok lemondani arról, hogy olyan furcsa módon gesztikuláltok, és ilyen furcsa és idétlen szakállatok van, akkor hajlandóak vagyunk nektek bizonyos polgári jogokat odaadni, és akkor nem csak pénzzel foglalkozhattok, hanem lehettek újságírók meg ügyvédek... Szóval én nem tudok ebben tisztán látni, de ösztönösen úgy éreztem, hogy én ebbe a történetbe nem akarok belemenni, hanem inkább az ortodoxokhoz megyek.

- Ha már akkor tudatában lettél volna magyar őseidnek, akkor is vállaltad volna ezt?

- Ez jó kérdés, mert most kevésbé vagyok ilyen zsidó, vallásos vagy ortodox.

- Tehát mióta tudod, azóta két felé nyitottál? Két ember lettél?

- Iiigen. Azt hiszem. Ez még nagyon friss.

- Mennyire okoz ütközéseket önmagadban, vagy nagyon jól lehet ezzel a kettősséggel élni? Inkább gazdagodásként éled meg, vagy inkább törésként?

- Nagy megkönnyebbülés számomra. Ez nagyon hiányzott nekem, hogy én valóságosan érezzem, hogy közöm van ahhoz, ami itt van. Tehát nekem az egy kicsit zavarba ejtő, ahogy nálunk van... Emlékszem, a nagyanyám az József Attila barátja volt, meg a Radnótinak is... Az Arany János volt a kedvenc

költője... Szóval, ismerem ezt az attitűdöt, és valahogy úgy érzem, jó-jó, ez valahogy nagyszerű, de hogy ha én most elutazom, mit tudom én, Borneo és Celebesre, akkor nekem a Borneo és Celebes-i, helyi sámánének kell legyen a kedvencem ahhoz, hogy engem elfogadjanak? De attól még az én elmúlt négyezer évem nem Borneo és Celebeshez köt. Vagy hogy ha már ötszáz éve ott élek, vagy ezer éve, akkor is, az én történetem eleje Izraelben játszódik mint zsidónak. Tehát akármennyire is szeretem a Borneó és Celebes-i sámánénekeket, nekem attól még vállalnom kell mégiscsak, hogy egy ilyen különleges történet része vagyok.

*„Csak konfliktusokban nyilvánul meg
a valóság és az igazság”*

- Miért kell vállalnod? Különben lógnál a levegőben? Ez valamiféle gyökérkeresés? Megkapaszkodás?

- Ezek elsősorban retorikák...

- Amit tudományosan úgy mondhatnánk, hogy önazonosság? Valóban szükség van rá?

- Nem hiszem, hogy szükség lenne. Én csak azt mondom, hogy ezek inkább retorikus dolgok, beszédformák. Igen, így is lehet fogalmazni, hogy az identitásának a biztonságát adja, de hogyha azt mondom magamnak, hogy egy fantasztikus és csodálatos és különleges néphez tartozom, és melleleg ennek a népnek az egyik ága történetesen, mit tudom én, a nyolcadik században a karaiták az uralkodó osztályt adták Levédiában, ahol az Álmos, az Előd, a Kond meg a többiek, s mellettük a többi törzsek ott a kazárokkal keveredve évszázadokig két nyelvűen a héber Bibliát olvasták, és ezek is az őseim, a magyar-zsidó keveredés már akkor megkezdődött. Ezt csak zárójelben mondom, de igenis érdekes, hogy nem a vérünkben vagy a genetinkánkban hordozzuk szerintem az emlékeket, hanem érdekes azt tudni, hogy lehetett egy olyan ősem, aki például sohasem okozott fájdalmat állatnak, mert úgy vágják le a kóser állatokat, hogy vigyázznak, egyből elvágják a nyaki verőeret, és ezáltal rögtön beáll az agyhalál, tehát nem kerül be a húsba a fájdalom. Ez például nagyon is érdekes. De ettől én még persze okozhatok fájdalmat az embereknek, ez nem egy ilyen direkt összefüggés... Ezer apró érdekesség. Ha vannak török őseim, akkor fantasztikusan tetszik nekem, hogy mi, muszlimok lehajolunk a földig, ahogy különben régen a zsidók is lehajoltak a földig Isten előtt naponta, most már csak évente egyszer. A muszlimoknak odaadtuk ezt a rítust. Vagy nagyszerűnek tartom, hogy a keresztények megőrizték a messiáshitet, mert a zsidókat annyira megijesztették, hogy elengedték. A reformzsidók például azt

mondják, hogy a messianizmus az egy történelmi kor. De hát nekem az nagyon tetszik, hogy van egy bizonyos rabbi, ahogy a zsidók mondják, a Dávid fia, és ezért ő lehetne az a bűneit bevallott és most ezért tiszta ember, akit akár vezetőnek is megválaszthatunk. Tehát nagyon jó, hogy a keresztények ezt megőrizték, és nem olyan jó, hogy mi zsidók elengedjük. Ezek a történetek, igen, az identitásban segítenek, de szerintem inkább az van, hogy ezeket mindig újra és újféléképpen meséli el minden nemzedék. És az egész félreértés, ami e körül forog, az egy nemzedéki félreértésnek tűnik nekem. És nagyon hasonlít azokhoz a történelmi vitákhoz, mondjuk a haszidok és az ő ellenfeleik között folytak a 18. században, vagy mondjuk a 16. században, a reneszánsz idején Lurija és a követőik újfajta módon imádkoztak, bensőségebben, aminek sok ellenzője volt, és a 12. században a Majmodinész egy ilyen racionalizmust vezetett be a vallási magyarázatokba, aminek rengeteg ellenzője volt. És végigmehetünk így. A 8. században a karaidák csak a bibliát és a Mózes könyvét olvasták és nem voltak hajlandóak elismerni azokat a szóbeli hagyományokat, amiket a rabbik hagyományoztak. Vagy a szaddukeusok és a farizeusok az 1-2. században, ezek ugyanúgy szemben álltak egymással. Mindig két párt volt, és persze a bölcsek mindig azt mondták, hogy mind a kettő Istentől jön, mind a két vélemény. Ez rengeteg embert mindig megzavart, pedig ezek a harcok természetesen, mert a világ ilyen kettős arcú jelenség, és csak konfliktusokban nyilvánul meg a valóság és az igazság. Tehát mind a kettőnek igaza van, a konfliktus két oldalának.

- Te tehát vagy, ahol vagy, s onnan figyeled a magyarjaidnak és a zsidóidnak az egymás elleni gyűrkezéseit, habár nem vagy a bölcs rabbi...

- Arra nincs esély és nem is kell. Harcoljanak.

- Valóban törvényszerű, hogy ez a harc folyjék?

- Kell folyjon!

- Kell?! Ez valamilyen értelemben jó is?

- Igen. Az ember egy harcos lény, és azt hiszem, egyre többet tudunk a világról azért, mert ilyen harcokat folytatunk. Gondolj bele! Néztam a magyar történelmet. Azért az nem volt egy sima ügy, hogy Mátyást megválasztják királynak. Ehhez oda kellett vinni az összes köznemest a Duna jegére, meg oda kellett ígérnie magát a Garai lányának, meg a Podjebrád György lányának, meg a Cillei lányának – szóval kemény harcok voltak ezek. Vagy hogy a Bocskai legyen a főnök, az sem volt olyan evidens. Ahhoz a Homonnaynak a nyergét méreggel meg kellett kenni, hogy ne ő legyen a fejedelem, ugyanígy a Bethlen idejében a Báthory Gábort nagyon gyanús körülmények között tették el láb alól. A Bethlen bebörtönözte a Pécsi Simont, aki az összes előző fejedelemnek a

titkára volt, és ugye héberről fordította magyarra a zsoltárokat. Magyar volt, de zsidózó magyar, az unitáriusok egyik vezetője... Tehát ha közelebbről nézzük a történelmet, mióta a világ, világ, ezeknek a különböző vezetőknek a családjában nagyon kemény hatalmi harcok folytak. A Dávid-i ház harcai?! – nincs is nekem se agyam, se időm, hogy alaposan végignézzem, de azért ha csak felületesen nézzük is meg zsidó vagy a magyart történelmet, ha egyszer a sorsom, hogy pont közösségi vezetők az őseim, mit tudom én, harminc valahány ezer őse van az embernek a 15 században, és még több régen, és hát ezeknek az ősöknek a többsége azért átlagember... De hát csak a vezetőkről van írás, persze hogy azt nézi meg az ember, mert az az érdekes. És hát azért az akadémia vezetők a talmudban, azok mindig Dávid-háziak voltak. De az úgy volt, hogy mivel több tízezer Dávid-házi család volt, nem volt olyan nehéz találni közülük fejedelmet – az arisztokrácia köréből kellett kikerülnie. De hát az egy kemény harc volt, amíg eldőlt, hogy melyik legyen. Nem egyszerűen az, hogy most leülünk, és akkor megvitatjuk, mi a véleményünk az egészségügyről. Hanem évekig harcoltak. Ott is voltak pártok, a Beni Nature bankárcsalád, amelyik az egyik Dávid-házi fejedelmet támogatta, mondjuk, az Exilarchát, a Száműzetés Fejedelmét támogatta, aki az egyik párt volt, a másik pedig a másikat támogatta. Ez a történelemben egyszerűen mindig így ment. Harcok folytak, érdekharcok.

- Ebben igazad lehet. De ha onnan nézem a dolgot, hogy ennek a harcnak az is lehet az oka, hogy nem látják és nem értik a másik indítékait, akkor nem biztos, hogy ez egy elkerülhetetlen végzet. Én például minél inkább megismerem az eddigi ellenfeleimnek, olykor ellenségeimnek a gondolkodását, annál kevésbé tudok haragudni rájuk, annál kevésbé tudok ellenséges érzületeket táplálni velük szemben. Ezért mégiscsak azt gondolom, hogy abban különleges köztes helyzetben, amiben vagy, különleges ismeretekre tehetsz szert, és képes lehetsz ezeket megosztani másokkal. És talán mégsem volna baj, ha ez a harci kedv valamelyest mégis lanyhulna.

- Imádkozni lehet, de nincs hatalmunk az emberek fölött, csak a saját viselkedésünk fölött. Csak annyit tehetek, hogy én, mondjuk, igyekszem tanulmányozni a történelmet, és látni, hogy ahhoz képest, milyen vadak voltak az őseink, akár a magyar, akár a zsidó oldalon... Az, hogy az egyik feljelenti a másikat a világi hatóságoknál, ezt természetesnek tűnik, hiszen rendszeresen, minden évszázadban előfordult. A Lubavicsi Rebbe, a mostani New York-i Shneerson rabbinak a szépapja a 18. században ült a cári börtönben, és a Szádja Gáont a 10. században szintén feljelentették a kalifánál, be is tiltották aztán az akadémiát. És ha visszanez valaki száz év múlva, akkor azt fogja mondani, hogy baromi szép tőlünk, hogy mi azt szeretnénk, hogy béke lenne, de ez naivitás.

„Szenvedek, hogy viccesnek kell lenni”

- Nem feltétlen a béke hiányzik, de az igen, hogy az az állapot, amelyben léteünk, amikor azért nem vagyok hajlandó meghallgatni és megérteni a másikat, mert a másik oldalhoz tartozik, szóval ez a szellemi gettó mégiscsak számoltassék fel. Éppen azért, mert ez kölcsönösen veszteség.

- Ezzel egyetértek. Azért is mesélem ezeket a dolgokat. Nagyon nehéz egyébként tematizálni ezt a problémát. S én tényleg úgy érzem, ez egy nagy áldás, hogy én mind a két oldallal foglalkozom. De hát én azért egy karikaturista vagyok...

- És még mi minden. Könyveket írsz, történelmet okítasz, sereg nyelvet beszélsz...

- Igen, de a közgondolkodásra egy ember nagyon minimálisan hat, és én a közgondolkodásra annyiban hatok, hogy a karikatúráim például igyekeznek nem gúnyosak lenni. Emlékszem, hogy amikor Farkasházyhoz, a Hócipőhöz mentem kilencvenben... A Postánál dolgoztam, és a Posta volt az ő szponzora, ezért állt velem egyáltalán szóba. '84-ben volt egy megrendelésem az akkori Művelődéskutató Intézettől, hogy írjam meg a pesti kabaré száz évét. És abban írtam azt a Farkasházyékról, hogy azt a cinikus és hitetlen közeget jeleníti meg, amit elvár tőle a nép. De hogy szó szerint idézzem: *„A tévéközönség sokrétűsége sokszínűvé alakította a kabarét, egyben fokozatosan kialakult az a kabaréhang, amelyet mindannyian ismerünk. A mai [tehát a hetvenes évekbeli] kabaréhang közös nevezője, amely összeköti a különböző szerzőket, Sándor György, Tímár, Peterdi, Romhányi, Szilágyi, s a legújabb szerzők, Boncz és Farkasházy tréfái a cinizmusban oldódnak fel, és azonosulnak a közönség tehetetlenségével. Persze gyakran lelkesítő és buzdító, mint Bodrogi Gyula, vagy Kazal László, aki Marx elvtárssal vitatkozik, de elsősorban mindegyik a gúnyra épít, és nem pedig az éleslátó humorra, vagy erre csak ritkán, és így értéket rombol, értékválságot fejez ki, mert sem a hatóságokkal, sem a társadalommal nem azonosul. Pedig a kettőnek sok a közös érdeke. A kabaré egy sokrétű társadalomban centrális helyzetbe került, de minden mondatával minden irányba akar szólni, pontosabban, csak kacsintani mer, ebből fakad a cinizmus, és ez végső fokon mindannyiunknak megalázó.”*

Na most, lefogadom, hogy nem olvasta el Farkasházy, amikor odaadtam neki, hogy tudja, kivel áll szemben. Nagyképű az ember fiatalkorában, és akkor még elég fiatal voltam, s azt hittem, hogy majd úgysem fogadja el a rajzaimat, de csodák csodájára elfogadta, s azóta is rajzolkok neki, minden nap tulajdonképpen.

- Első pillantásra feltűnt nekem, hogy ezek a rajzok egészen más hangulatot árasztanak, mint általában az egész újság.

- Mindenki mondja. Nagyon sok olyan ember van, tudom, mert mondják, aki csak miattam veszi. Mert annyira durvának és megalázónak tartják a többit. Nem szoktam ezt szóvá tenni, s most se szívesen teszem, mert úgy tűnhet, mint ha opportunizmusból akarnám most bántani őket. Azért is olvastam fel a 83-ban készült szöveget, hogy lássad, én már akkor azt gondoltam, hogy az efféle cinikus, gunyoros, populista kabaré nekem nem szimpatikus, és továbbra sem az. Most szorulok rá először, hogy én is ilyen vicces karikatúrákat rajzoljak, hiszen nagyon keveset fizetnek és két gyerekem van. De mindegy, nem érdekes, hogy én mennyire szenvedek, hogy viccesnek kell lenni.

- Ezeket is a Hócipőnek rajzolod?

- Meg a Napi Gazdaságnak és a Budapesti Könyvszemlének, a Buksz-nak.

*„Gömbös, amikor ráunt Németh Lászlóra,
felhívatta a kávéházakban Karinthyt”*

- Magyarországon is lényegében két tábor áll szemben egymással...

- Hát igen, ezek a felvilágosodásnak az örökösei. Nevezzük az egyiket, mondjuk, a baloldali liberálisoknak, akik azt gondolják, hogy a közösségi szimbólumok használatával felkorbácsolt közösségi érzelmek azok mindenképp megosztóak, és végső esetben kirekesztők. Ez nem tesz jót, ez nem praktikus, ez nem kifizetődő, ez megosztja a piacot... Tehát kapitalista és szocialista szempontból egyaránt az lenne a jó, ha látnánk, hogy a másik is csak ember, hol ilyen, hol olyan, és az, hogy zsidó vagy nem zsidó, vagy akármilyen más csoporthoz tartozik – fradista vagy bármi más –, az ne ossza meg az embereket. Ezért próbálják gúnyral, lenézéssel, meg mindenféle kirekesztő eszközökkel lehetetlenné tenni azokat, akik a nemzeti hagyományokat többé vagy kevésbé fontosnak tartják, vagy használják ezeket a politikában. Én meg azt hiszem, hogy mielőtt megítélnénk, talán meg kellene fogalmazni, mit gondolnak azok, akik a hagyományokat fontosnak tartják. Személy szerint én ezt úgy élem át, mert én fontosnak tartom a hagyományokat, és az életemben nagyon sokat segítenek a zsidó hagyományok is, meg a magyar nemesi hagyományok is, hogy a magánéletben nagyon is helye van Istennek, a családnak és a nemzetnek – de hát nem lehet hermetikusan szétválasztani a magánéletet és a közéletet, tehát kihatnak egymásra. A magánéletben ezek mindenesetre döntőek, alapvetőek. Az a sajátos helyzet alakult ki szerintem – de ezt talán a hozzáértők jobban el tudnák mondani –, hogy valami olyasmi történik, ami nagyon egészséges. Ugyanúgy, ahogy velem előfordult, hogy felfedeztem a zsidó és a dzsenti őseimet, nyilvánvaló, hogy a többi ember is ilyesfajta felfedezéseket tapasztal. Amikor könyvtárba megyek, majdnem mindig találkozom valakivel, aki most tudta meg, hogy X.Y. az őse. Idősebbek, fiatalabbak. Negyven évig

diktatúrában éltünk, előtte pedig ezer évig nem merült fel, nem volt se ideje, se pénze ilyen széles rétegeknek, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. De a Horthy-rendszer békésebb szakaszában is: az emberek többsége vagy a nyomor miatt, vagy egyéb okok miatt nem igazán tudott gondolkozni. Csak egy nagyon szűk réteg. Most viszont ez mindenkinek megadatik, és ez egy új helyzet, és meg lehet érteni, nagyon sok szenvedésen ment át főleg az idősebb nemzedék, és nagyon nehéz az embernek mindig megtalálni az arany középutat, és mindig a mérsékelt és mértékletes irányt. És engem nagyon-nagyon zavar, hogy a baloldali hangadó értelmiségiek ennyire felkapják a vizet, hogy ha az ember a hagyományok fontosságát akár megemlíti. Én nem vagyok annyira verbális típus, nekem például van egy Bocskai-egyenruhám, amelyet a MIÉP-es testvéreink hordanak. Én azt gondolom, hogy az, aki antiszemita, az ugyan egy súlyos tévedésben és lelki sérülésben van, de mégiscsak a testvérünk esetleg. Akár azért, mert konkrétan dédnagynéném unokatestvére volt Kozma Miklós belügyminiszter, és nem tudok úgy tekinteni rá, mint egy szörnyetegre, noha hozzákapcsolódik annak a sok tízezer zsidónak a nácik általi megölése, mert ő utasította ki őket mint kormánybiztos. De mégiscsak az Illyéssel és a Cs. Szabóval és a Máraival és a Zilahyval és a Móricz Zsigmonddal próbáltak egy szélesebb szövetséget kötni azért, hogy Magyarországot a harmincas években, a Gömbös-kormány idején, nagyobb nemzeti konszenzussal vezessék. Gömbös, amikor ráunt a Németh Lászlóra, felhívatta a kávéházakban Karinthyt, mert övele szeretett egész éjszaka dumálni. Szóval a holocaust előtt az, hogy valakit irritál a zsidó befolyás, ami ténykérdés, az nem volt ilyen szörnyű és ijesztő. Ha valaki most elkezd érdeklődni ezek iránt, és látja, hogy valóban nem csak tévedések voltak ott a jobboldalon, hanem nemes kezdeményezések is, akkor lehetetlenség, hogy az emberben ne támadjon valamiféle azonosulási érzés. A másik emberszámbavételét hiányolom.

- Mennyire osztod azt a véleményem, hogy ez nagyon sokaknál teljesen ösztönös, s egyetlen dolog zakatol a fejükben, hogy márpedig ez a magyarság nem védte meg az ő felmenőiket...

- Nagyon sokan védték. Éppen ezt mondom.

- Védték, és mégsem képesek tudomásul venni. Vajon miért nem?

- A fájdalom miatt. Ha valaki nem mind a két oldalt nézi, ahogy én próbálom... Ma már a zsidó családok hatvan százaléka vegyes család, nem egyedül vagyok, akinek mind a két oldalon vannak rokonai. De az idősebb nemzedéknél, ahol tiszta zsidó családok vannak, azoknak ez feldolgozhatatlan, és nem is lehet elvárni tőlük, hogy feldolgozzák.

- Én úgy veszem észre, hogy nem csak idősekre jellemző ez a merev elutasítás.

- Mert családon belül tovább megy, gondolom. Mondjuk, én nem tudok helyettük beszélni. Annyira azért mindig tudtam, hogy kettős gyökerű vagyok, hogy ne tudjak a kizárólagosan magyar vagy kizárólagosan zsidó állásponttal azonosulni. De megértem. S azt is megértem, hogy türelmetlen a két oldal, illetve hogy mind a két oldalnak vannak türelmetlen szárnyai. Nem szívesen mondok neveket, mert azt hiszem, itt is, ott is vannak barátaim. Sok barátom van a múltból, ha most nem járok is össze senkivel, mert diákként, tanárként és kétgyerekes családapaként, így ötven felé az ember már nem jár össze senkivel. Nagyon sok barátommal ebben a kérdésben különbözően ítéljük meg a dolgokat, mert sokkal egyszerűbb egy közhellyel elintézni az egész kérdést. Emberek vagyunk, az emberekben vannak szenvedélyek, vannak haragok, én ezt megértem. Igenis árnyaltabban kellene nézni, mi számít antiszemitizmusnak! Emlékszem, '90 valahányban itt volt a Csurka István, aki akkor még az MDF tagja volt, és Konrád György. Pont nálam találkoztak akkoriban, de nem azért, mintha én tudatosan törekedtem volna az összehozásukra, hanem akkor Soma volt az élettársam, az énekesnő, és őt annyira szerette mindenki, hogy ide akartak jönni... Talán jól főzött, nem tudom. De itt volt Esterházy Péter is, meg Kornis Mihály is, s természetes volt, hogy itt vannak. Csurka jóba volt Kardos G. Györggyel is, neki egy csomó zsidó barátja volt. Nem beszéltem vele sokat, akkor éppen egyáltalán nem, de nála olyasféle dolog ez az antiszemitizmusnak nevezett fegyver, hogy ő ezt önvédelemből és politikából használja. Írásaiból is ezt látom. Vagy Ritoók Emma esetében az volt a döntő motívum, hogy ő mennyire asszony, mennyire teljes értékű asszony, vagy mennyire nem az. Az angol történelemből ismeretes a bekerítés kifejezés. Amíg be nem kerítették a mezőket, addig a férfiak ugye vadásztak, halásztak, építettek, harcoltak, amit egy férfi csinál, a bekerítéssel pedig egyszer csak proletárrá tették őket. A férfi szerepnek és a női szerepnek az átalakulása lényegében a kapitalizmussal egyidős, és talán efelé kellene mennie a gondolkodásomnak, utána kellene nézni, mert most azt gondolom, hogy akár a nemi szerepében sértett ember, akár az ambíciójában sértett ember, de lehet az ember akár gazdaságilag is sérült negyvenéves diktatúra után, szóval az biztos, hogy nagyon nagy sérüléseknek kell találkozniuk ahhoz, hogy utána ne tudja megállni, hogy ezt rá ne vetítse a külcsoportra, a tőle eltérő csoportra. És ezek közül a leglátványosabb és legkézenfekvőbb a zsidóra való vetítése az én bajaimnak. Lehet, hogy ez túlzás, lehet, hogy ez nagyon pszichologizáló, de csak így tudom én ezt az egészet megérteni. Így viszont sajnálom azokat, akik beleesnek ebbe a csapdába.

*„Mi, a Lukács, a Gyuri,
ő mondja meg nekem?!”*

- Biztos, hogy sérültnek kell lenni ehhez? Hiszen úgy tűnik, elegendő az, hogy az egyik oldalon jó érzést okozzon a hagyományok ápolása, a magyarsághoz, a

nemzethez, az országhoz való kötődés hangoztatása, a másik oldal pedig úgy érezze, hogy ez nacionalizmus, ami ellene irányul, mert ő a nagyvilágban tudna teljesebb értékű ember lenni, ahol a magyar gyökereket nem lehet számonkérni...

- Ez is lehetséges. Hogy is van ez a Bibliában? Izsáknak van két fia, Jákob és Ésua, és ezek archetípusok, akik harcolnak a lelkünkben. Minden zsidóban van egy nem-zsidó lélekrész, egy mély mag, ezt mondják a misztikusok. Mint ahogy a férfinak is van női része. Ez egy jungi elképzelés. És a jungi pszichoanalitikus szempontból úgy néz ki a dolog, hogy akinek sérült vagy kiegyensúlyozatlan a lelke valami miatt, nem feltétlen tudja, hogy miért... Elképzelhető, hogy Csurka egy rossz kompromisszumot kötött annak idején, ami miatt önvád gyötri. Ezt nála nem tudom, de a Ritoók Emma esetében tudom. És én attól tudom megérteni és megbocsátani ezt a vakságot, hogy miközben általában minden antiszemita vannak kitüntetett, szeretett zsidói, és mégis egy ilyen átkozódásba megy bele, hogy a lelkében ez az egyensúly az Ésua és a Jákob között megbillent. Mert például nagyon rossz tapasztalata volt a zsidókkal, mint Ritoók Emmának az Ernst Blochhal, aki ki akarta használni, névházassággal akarta megszerezni a pénzét, szóval egy rémes dolog volt. Ráadásul úgy gondolom, itt lehet még egy misztikus dolog, például a Ritoók Emma esetében. Általában a dzsenti magyarok esetében szerintem sokszor van az – bár lehet, hogy nem lehet általánosítani a dzsenti magyarokra –, hogy nagyon fontos nekik, hogy magyar messiás az ősük. Mert Bocskai magát nevezte így, egy levelében Dávidhoz hasonlította magát, ez egy protestáns szókép volt. És gondolom, a Bethlen is, Hunyadi is, vagyis az én őseim. Akkor hogy jön ahhoz Lukács György, hogy most ő mondja meg, hogy én piros drapériát vagyok köteles feltenni. Micsoda ízléstelen hülyeség ez! Márpedig ő Lukács Györgyöt nagyon tisztelte és szerette, ott van az egész levelezése.... Mi, a Lukács, a Gyuri, ő mondja meg nekem?! Ez egy hirtelen ötlet és lehet, hogy nem olyan tapintatos, de olyan mint a Viktorral: olyan lelkesen ajnározták egy csomóan a másik oldalon, és én is olyan lelkesen örültem, hogy van egy ilyen fiatalember, és akkor olyan furcsa, kétségtelenül furcsa, ha... nehéz ezt a pimasz hasonlatot folytatni, mert az a sajnálatos helyzet, hogy számomra az ő egyedi gesztusai külön-külön nem támadhatóak, tehát nem ugyanolyan ízléstelen, mint Lukács György a piros drapéria kötelezővé tételével, mert speciel nagyon jó ízlésű ez a mai jobboldal. Hála Istennek, ezek a túlzó hasonlatok nem tudnak végigmenni. Az más kérdés, hogy azt a magánéletben szerintem helyes hangsúlyt, hogy Isten, család és haza, azt kötelezővé tenni, visszaüt. Emiatt amikor azt kérde, kire szavazok, akkor nagyon erősen kell gondolkodnom, hogy akarom-e, hogy ez a kormány folytassa, noha nagyon sok mindent jónak látok, amit csinál. De hát a módszereik – azért mégsem véletlen, hogy a Lukács György- fordulat jutott eszembe –, noha kétségtelen nagyon nehéz az egész pályás letámadás helyett bármi mást csinálni negyven év diktatúra után egy ilyen átmeneti időszakban. Tehát ez mind védhető, amit csinálnak, de nagyon bizonytalan

vagyok, mert oké, hogy zseniális politikus, de ha még négy évig maradnak, ha egyfolytában csúcson van, egy rendes ember is elveszhet benne. Lehet, hogy érdemes lenne egy kicsit elmélyednie abban, hogy kiegyensúlyozottabb emberként esetleg négy év múltán jobban tudja folytatni. Ezt persze neki kéne mondanom.

- Nem azt kérdeztem, most kire szavaznál, mert ez végképp magánügy, hanem arra lennék kíváncsi, hogy abban a lelki állapotban, amikor megérkezett a rendszerváltozás, akkor kikhez vonzódtál.

- Azokból az ismeretségi köreimből adódott, hogy én az SZDSZ-nek drukkoltam, és nekem mondjuk a Demszky Gábor hősnek tűnt. Már a hetvenes évektől ismertem, és tudtam, hogy nem mernék olyanokat csinálni. Mert azt viszont nem tudtam, hogy neki van egy védelmi háttere, mert neki is volt egy magas rangú őse a pártban, mint majdnem mindenkinek. Mindenesetre nagyon bátornak tűnt és nagyon tetszett nekem. Most is tetszik. És nagyon is el tudnék képzelni egy „Orbán-Demszky dve bratanszki”-t, egy ilyen kormányt. Csináltam is erről egy karikatúrát. Szóval akkoriban ez volt a természetes, de félttem azért...

- Akartam is kérdezni, voltak-e félelmeid ekkortájt, a rendszerváltozás eufóriájában...

- Láttuk ezeket a szélsőségeseket... Mi béemeseknek neveztük azokat, akik rosszat akarnak és buták és agresszívek, és láttuk, hogy ezek egy része átmegy antiszemita csöcselékbe, és azért ez aggasztó volt és ijesztő volt.

- Tudnál erről valami kézzelfoghatóbbat mondani?

- Nem. Ez egy érzés volt. És abban nyilvánult meg, hogy én nem akarok a választások második fordulójában itt lenni, nem akarok ezzel foglalkozni, inkább elmentem nyaralni a tel-avivi tengerpartra.

- De mégis, milyen jelekből gondoltad, hogy a béemesek átmentek antiszemitába.

- Ezt most így fogalmazom, ezt a szellemi nívót... Lehet, hogy egy béemes sem ment át antiszemitába. Mondjuk a Csurkán kívül, aki viszont lehet, hogy nem béemes és nem a nap 24 órájában antiszemita. Tehát nehéz ezt így konkrétan beazonosítani.

- Lehet, hogy Csurka nem antiszemita, azt mondtad?

- Iigen. Igen. Én azt hiszem, hogy ezzel ő úgy van, mint a többi dologgal, hogy magánemberként, amikor arányaiban nézem a dolgokat, a Csurka antiszemitizmusa egy igazi antiszemitához képest, aki tényleg nagyon haragszik a zsidókra, tényleg nagyon gyűlöli a zsidókat, anélkül, hogy tudná, hogy ezek kik, szóval ehhez képest Csurkánál ez egy politikai játszma brutális eszköze, de mégiscsak eszköz. Ő személy szerint, nem hiszem, hogy antiszemita volna. Lehet, hogy van benne egy rossz érzés, ami a lelki sérülésével függ össze, amiről nem tudom pontosan, hogy mi lehet. Lehet, hogy ez a nagytetéség állandó kizártságot eredményezett az életében.

*„A székelj rovásírás is
részben héber betűkből áll”*

- Nem lehet, hogy inkább az játszik szerepet, ami a Frankfurti Könyvvásárról írt eszmefuttatásából is kiderül? Hiába jött a rendszerváltozás, mindegy, hogy ki van kormányon, mindig egy jól behatárolható kör képviseli a magyar kultúrát. Tény, hogy ma sehol nem játsszák például a színdarabjait.

- Ezzel az a probléma, hogy ez a kör egyrészt nem csak zsidókból áll. Másrészt olyan zsidókból, akik magukat nem tekintik zsidónak, mert mondjuk reformátusok, mint a Kornis Mihály meg a Nádas Péter. Tehát őket nem lehet igazán zsidónak tekinteni. Vagy nem vallásos, mint a Konrád. Esterházy pedig, és egy sereg fiatal író, aki ott van, nem-zsidó.

- Kornis, úgy tudom, katolikus.

- Lehet, hogy katolikus, nekem tök mindegy.

- Kornis különben szolidaritásból vállalja zsidóságát.

- Ez nagyon szép dolog, és egy rendes katolikus ezt is teszi, ha a pápa nyomában akar járni. Az elmebaj, azért haragudni, mert történetesen ebben a műfajban, az előkelő irodalomban, négyezer éves irodalmi hagyományaik okán, esetleg jobbak a zsidók, mint a magyarok. Akkor mi van?! A cigányok jó zenészek. Vannak olyan népek, amelyek bizonyos dolgokban tehetségek. A kommunikáció, speciel a verbális kommunikáció egy zsidó sajátosság. A kereszténység azért egy zsidó eredetű dolog, mert nyilván nagyon jól fogalmaztak meg valamit azok a zsidó próféták. Nincs mese. Én nem csodálkoznék olyan nagyon, ha a kommunikáció, és általában a verbális kommunikáció területén túlsúlyban lennének a zsidók, és én azon sem csodálkoznék, mivel én vallásos vagyok, hogy ha esetleg Isten akarna ezzel mondani valamit. „Aki átkozza a zsidókat, azt átok éri, és aki áldja őket, azt áldás éri.” Ugyan a zsidók nem egy etnikum eredetileg, ugyanúgy, ahogy a

magyar eredetileg tíz törzs volt és az egyik volt a magyar, s ez a szó a héberben azt jelenti, hogy *megtért*. Mert őseink abban az időben kétnyelvűek voltak, mert a székely rovásírás is részben héber betűkből áll. Hiszen az egy karaita-kazár törzs volt, ahova *betértek a magyarok*. A zsidó pedig azt jelenti, hogy *jehudi*, visszhangzó, és a tizenkét törzs közül az egyik, a királyi család épp a visszhangzók közül jött, és az ő hagyományaik véletlenül elterjedtek és nagyon sokat adtak minden népnek. Miért ne lehetne őket akár különlegesen szeretni. Vagy támogatni is lehetett volna, ehelyett több ezer éven át egyfolytában meg akarták ölni őket, és mégis megmaradtak. Hát ez egy csodálatos történet, egy valóságos Isten-bizonyíték. Úgy hogy én az antiszemitákat őszintén szólva pont most egyszerűen nem tudom sehova elhelyezni, és szerintem nem érdemes különösebben háborogni rajtuk, mert aki mindezt látva mégis antiszemita, az nyilvánvalóan valamit vagy nagyon akar, például feltűnni akar, vagy pedig valami nagyon nagy baja van, mert hát annyira abszurd az egész.

- Jó, fogadjuk el, hogy a zsidóknak általában jobb a verbális kommunikációs készségük. Ám nem feltétlenül azok jutnak megjelenési, kiállítási lehetőséghez, akik valóban jobbak.

- Ez biztos.

- Nem feltétlen azokat nyomják felfelé, akik megérdemlik.

- Ez biztos, és ez szomorú. De ebben meg, én azt gondolom, ajánlatos szerénynek lennem, és nincs hatalmam az emberek és helyzetek fölött. Engem megdöbben, hogy a demokráciának van egy ilyen sajátossága, hogy nem a legokosabb, legkifinomultabb, a legárnyaltabban gondolkozó emberek kerülnek a döntéshozók közelébe vagy döntési helyzetbe, hanem a legrámenősebbek, legsimlisebbek, legsumákabbak, legdörzsöltebbek. Magasabb ugyan az intelligenciájuk, mint az enyém, ezt feltételezem, ugyanakkor van egy olyan durva rétegük, amellyel a nép egyszerű fiaival is olyan módon tudnak azonosulni, ahogyan én nem.

- Ettől politikusok.

- Közösségi, közösségvezetői lelkület ez, ami belőlem kétségkívül hiányzik. De azért dolgozom rajta, ez a karikatúrista énem... Szeretnék ugyan tisztességes, és nem gúnyos, nem cinikus karikatúrákat rajzolni, és mondom, eddig nagyon keveset rajzoltam is ilyet, de lehet, hogy nem lehet. Ha Fábry Sanyira gondolok, akit nagyon tisztelek a tehetségéért, és nagyon sajnálom, hogy így lepusztul a szemünk láttára, nagyon ordenaré, amit néha művel, de hát aláírom, hogy baromi tehetséges és fantasztikusan tud az egyszerű emberek nyelvén megszólalni és azokat nevetésre fakasztani, és ez egy áldás, és ez nagyszerű. Ezt nem tudom. De hát van karizma és van sors. Ha én azt látom, hogy nekem nincs

hatásom és soha nem is volt, és valószínűleg soha nem is lesz, akkor be kell látnom, hogy van ilyen. Hát ez rejtélyes, hogy ez hogy megy, miért tartanak valakit egyszerre csak jelentősnek. Itt vigyáznom kell a hiúságomra, vigyáznom kell a biztonságvágyamra, mert ez hozza be a hatalom-akarást. Irigyeljem ezeket a kabarémestereket? Akik nagyon sokat dolgoznak, sokat kell produkálniuk, bejárni az országot minden héten, és évtizedek óta, és elhanyagolni a magánéletet, és a belső értékeket és a belső egyensúlyt? Húsz ember csinálja neki a poénokat – én dolgoztam a Fábry Sanyinak mint szerkesztőféleség –, szóval itt nagy üzemek dolgoznak, ijesztő nézni: négy-öt ember mindegyik ilyen csúcson lévő figurának. S nem tudom igazán azt gondolni, hogy ez baj lenne, hogy ők rosszabbak, mint bárki más. Nagyon furcsa helyzet, hogy így ötven felé mi nagyon kezdők és fiatalok vagyunk, mert mi a húszas-harmincas éveinkben nem publikálhattunk. A Népszabadságban megjelent egy verskritikám, egyetlen egyszer, egyetlenista koromban. Szólt egy tanárom, hogy írjak, írtam, és lehozták. Akkor mindenki, mint ma egy fideszestől, hátra hőkölt, hogy hova kerültem én bele. És akkor odamentem a tanáromhoz, és azt mondtam neki, ne haragudj, én többet nem akarok megjelenni a te lapodban – és nem is jelentem meg azóta soha. Nem azt mondom, hogy ez egy nagy szám, de én ki akartam maradni, és az, hogy én '86-87-ben kezdtem publikálni, az azt jelenti, hogy majdhogynem negyven éves voltam, amikor először megjelentem. Hát akkor mit várok? A Farkasházy meg a Fábry a hetvenes években is a megfelelő helyen ültek, és nem azért, mert nem-zsidók mellesleg, hanem tehetségesek. És az egy véletlen, hogy érzületileg olyan idegennek tűnik néha. Attól még jót tudok nevetni rajtuk, hogy örülök, hogy nekem nem ilyen a humorom.

*„Bennem minden hang megszólal,
s hagyom is, hogy megszólaljon”*

- Létezik jellegzetes zsidó gondolkodás?

- Hát...

- Zsidó érzület, zsidó magatartás...?

- Biztos van... Ha azt mondom, hogy a verbális kommunikációban a zsidók nagyon erősek? Vagy ha az olyan sikerkönyveket nézzük, mint például a Biblia? Akkor valószínűleg több sajátosságuk is van. Például az az elképzelés a zsidó vallásban, hogy nem azt mondják, hogy egy bizonyos hitrendszerhez, dogmához kell ragaszkodni, hanem bizonyos jótettek a lelket építik, és amikor a testem meghal, a lelkem máshol lesz attól, hogy nekem kötelező a koldusnak adnom időnként. Ezt aztán átvette a többi vallás is. Ez a koncepció nyilván egyfajta gondolkodásmód, de ez nem jelenti azt, hogy ettől nem lehet

valaki zsugori vagy éppenséggel gonosz. Tehát én azt gondolom, hogy az ember hol jó, hol rossz, tehát átlagosra jön ki az ember élete, legalábbis én mint átlagos ember, én ezt érzem állandóan, hogy hol jó vagyok, hol rossz, a helyzetek rajtam kívül adódnak. Itt lesz száz mondat, és ha ebből ötven olyan, hogy vagy az egyik fél, vagy a másik fél felszisszen, nem is akarom most kontrollálni magam, vagy én magam is csodálkozni fogok, hogy mi jön ki ebből ... Nem is tudom, mit mondjak erre, hogy van-e jellegzetes zsidó gondolkodás. Van egy olyan diskurzus, egy olyan beszédmód, amelyik azt mondja, hogy van ilyen, s ennek egyik része abba torkollik, hogy ez ráadásul káros és ártalmas, ezt viszont én természetesen nem gondolom. Mert én azt gondolom, hogy nekem inkább fontos az a hagyomány, a bölcsesség könyvei a Bibliában, s később is a posztbiblikus korokban, amikor tovább megy a keresztény misztikába...

- És ha olyan szempontból gondoljuk végig, hogy a zsidó történelemnek megvannak a maga sajátosságai, amelyekből esetleg következne, hogy ma egy zsidó, ha választania kell, inkább a globalizáció folyamatát erősíti szemben a nemzeti összetartozással?

- Ezt nem hiszem. Mint mindig, fele-fele az arány, mint a magyaroknál is, és minden népnél. Fele azt gondolja, hogy majd a globalizmus vezet el egy minden szempontból gazdagodó és nyitott társadalomhoz, amely jót tesz az embereknek, a másik fele pedig az – zsidóknál és magyaroknál egyaránt –, hogy a nemzeti szimbólumok és a hagyományok nagyon fontosak...

- Ugyanezt gondold arra is, hogy a zsidóság nem fél a baloldaltól, baloldaliságtól, ugyanakkor fél a jobboldaltól?

- Ez jó kérdés. A szélsőjobbtól nem csoda, hogy fél, hisz a szélsőjobb egyik jelszava, hogy a zsidóságot el kell távolítani a környezetünkből...

- A szélsőbal is irtotta a zsidókat...

- De a fő csapásiránya nem ez volt. Kétségkívül zavarba ejtő, hogy én nem látok a szélsőségesek között lényeges különbséget, és én nem félek a tisztességes jobboldaltól. Nagyon csodálkoztak a barátaim a nyolcvanas években, amikor azt mondtam nekik, hogy szerintem a Reagannek igaza van, és a Szovjetunió fel fog bomlani. Emlékszem, hogy György Péter is hogy csodálkozott, s máig is, ha találkozunk, csak ennyit mond, hogy emlékszik, én '83-ban azt mondtam, miért kell egy ekkora nagy országnak egyben maradnia. Én nem is emlékszem erre. Nekem speciel a jobboldallal sose volt bajom, az, hogy vannak a politikusok holdudvarában becstelenségek, az természetesen minden politikusra vonatkozik. Én például koncepcionálisan nem tudom kifogásolni azt, ami a jobboldali kormány elmúlt négy évében történt, kivéve azt, hogy a parlamentnek, a sajtónak és a bíróságoknak kicsit megkaparták a felszínét, de hát az vitatható,

hogy ténylegesen mennyire ártottak ezzel. Nem döntöttem el, hogy én most jobboldali vagy baloldali vagyok, mert bennem minden hang megszólal, s hagyom is, hogy megszólaljon.

- Ami szerintem nagyon jó.

- A baloldal, ugye, hisztérikusan támadja a jobboldalt, de hát ez a dolga, és a jobboldal meg hisztérikusan támadja a baloldalt, de hát ez a dolga. Én inkább misztikusan nézem ezt, mert a bal- és jobboldal eredetileg a Kabbalában a szigoroknak és a szeretetnek az oszlopa, amivel teremtette az úr a világot...

- Melyik ebből a szeretet és melyik a szigor?

- A baloldal a szeretet, azt hiszem, és a jobboldal a szigor, de ez rendezői jobb és rendezői bal. Én kétkezes vagyok, sose tudom, hogy melyik, melyik, és ha megkérdezik, hogy jobbra vagy balra kell fordulni, mutatom, hogy erre. Én nem tudom, mi az, hogy jobb- és baloldal.

- Említetted a közös ősi eredetünket, zsidóké és magyarokét. Mennyire látod ezt a történelemtudomány által alátámasztottnak, és könnyíti-e ez a létezésed?

- Hát igen, én azért találtam meg ezeket az idevágó történelmi eszmefuttatásokat, mert nekem, mivel két gyökerű vagyok, könnyíti a létezésemet. Ugyanakkor tudom, hogy vannak, akik Arthur Koestlernek a Kazár-könyvét hülyeségnek tartják, illetve ezeket a tényeket – amik biztos, hogy tények, az nem kérdés, hogy volt egy Kazár birodalom több száz évig, és a magyarok is ott éltek, és az egy zsidó felső réteg volt, amely politikai okokból vált zsidóvá, betértek a zsidó vallásra, azért, mert a muszlim és keresztény, kelet és nyugat közötti ütköző állam volt. Ugyanúgy, ahogy Erdélyben is az unitárius Pécsi Simon azért lett kancellár több fejedelem alatt, mert mint zsidózó keresztényben, a muszlimok megbíztak benne, ugyanakkor a keresztényekkel is szót értett. Ilyen politikai helyzetek nem ritkán vannak, amikor a kettős vagy hármas szorításból éppen az ősi, eredeti zsidó vallás kerül ki egy-egy időre győztesen. Tehát az, hogy volt a Kazár birodalom, ahol a magyarok éltek, nekem egy szép elképzelés...

- Van annak jelentősége, hogy zsidó vallás, de nem zsidó vér?

- Én nem tudok semmit a biológiáról, én itt megint azt hiszem, hogy vannak olyan retorikai fordulatok, amelyek egy-egy korban nagyon fontossá váltak. Amikor megszűnt a vallás dominanciája, akkor ez a rasszizmus-elképzelés a Darwinból meg a többiekből nagyon hitelesnek tűnt a tömegeknek, de ettől még azt gondolom, hogy ha létezik is olyan, hogy genetikai marker egy bizonyos népre, akkor is az eredeti zsidók az nem egy etnikum volt, tehát én ezzel nem

tudok mit kezdeni. És hát azonkívül, hogy ez egy szimbólum, persze, a vér az az élet... Magánszinten én most nem tartom különösebben aktuálisnak, hogy veszélyesnek tartsam ezeket a különböző gondolatokat...

*„Nem mindjárt a tizedik fokozatban
kell haragudni az antiszemitákra”*

- Nem veszélyre gondolok, inkább megint gazdagodásra. Ha nemcsak betértek lettek volna...

- Nagyszerű, hogy betértek, s az Aba Sámuel családja eredetileg kabarok vagy kazárok voltak, ha jól olvastam valahol, és a Bethleneknek ők az ősei. Az biztos, hogy túlságosan messzire mennék, ha azt mondom, hogy Bethlen István idején sikerült visszacsinálni a numerus clausust például. De hát ezek olyan misztikus véletlenek... Amikor a Teleszky nevű pénzügyminiszter-helyettes, aki zsidó volt, rákérdezett, hogy Kozma Miklós hogyan utalt át a rádió bevételeiből a kormánynak, Bethlen István azt mondta neki, hogy aki ilyeneket kérdez, annak tudok mutatni egy gyorsabb utat Palesztinába. Tehát antiszemita fordulatokat viccesen használni, azt zsidók is szoktak. Azt hiszem, azt mindenki mindig pontosan érzi, hogy valaki rosszindulatú, gonosz módon használja ezeket a vér és talaj közeli metaforákat, vagy pedig viccesen és szeretettelien. A történelem pedig azt mutatja, hogy háromszáz évenként szoktak nagyon élesen felmerülni a zsidók elleni panaszok. 1048: keresztes háború. 1348: pestis, s az utána következő antiszemita támadások. 1648: Ukrajna – ez a Heckmann Hremiczky, mellesleg a Rákóczi szövetségese volt, háború folyt, s egy csomó faluban pogromok voltak. Utána 1948 a következő évszám, amikor újra kiéleződött, most a Közel-Keleten, a zsidóellenesség.

- De volt közben 1812, szintén Ukrajna...

- Minden évben történik valami, persze. Csak érdekes módon, háromszáz évenként vannak ezek a csúcspontok, nekem ez feltűnt, nem láttam megírva sehol. Ezt csak arra mondom, hogy most 240 év múlva jön el a Messiás egyes hagyományok szerint, aztán a többit majd meglátjuk. Most már feltalálják ezeket a pótszerveket, a pótmájat, a pótszívet, ilyesmit, s elképzelhető, hogy nekünk nem kell százévesen meghalni, esetleg csak kétszáznegyven évesen. S akkor elvben letelik az első hatezer év, amely az első próféta születésétől, Ádámtól tart odáig, és esetleg addigra több ember is rájön arra, hogy nem szabad ilyen véletlen eltéréseket annyira felfűjni, mert minden vallásban ugyanaz van: legyünk rendesek egymáshoz, és ne hergeljük egymást

különösebben. Na most, én ennek biztos, hogy nem feleltem meg, mert nekem tuti, hogy volt öt-hat olyan gondolatom, amitől én is felháborodnék, ha nem én mondanám, és ha olyan felháborodós típus lennék. Szóval én nagyon aggódom, hogy ez az antiszemitizmus és ez az anti-antiszemitizmus középponti kérdéssé vált, lakmuszpapírrá. Mert szerintem az az érdeke az országnak, hogy ha van egy tisztességes jobboldal, és van egy tisztességes baloldal, ez nagyon jó, de az, hogy ilyenfajta módon kelljen állandóan védekezni, amikor nem voltam sose baloldali, mert miért legyek baloldali. A Demszkynek szerintem egy nagyon jó elképzelése volt, hogy kommunisták nélkül is ment volna az SZDSZ-nek. A kommunistákkal szövetség szerintem nem jó, és saját maguk alatt vágják a fát. Senkivel nem tudom elhítni, hogy nem mindjárt a tizedik fokozatban kell haragudni az antiszemitákra, hiszen sok-sok szempontból megérthető, hogy más népekről igenis általánosításokat gondolunk, szabad azt mondani a franciákról, hogy békaevők, és így meg úgy szerelmeskednek, a zsidók meg igenis a történelemben rá voltak kényszerítve a pénzes és a kommunikációs központi szerepre, ami igenis nagyon sok helyzetben kínos. Tényleg vallásosnak kell lennie ahhoz, ugyanakkor lelkileg egyensúlyban, hogy valaki szeresse a zsidókat. Mégis baj persze, ha túl hangosak azok, akik nem kiegyensúlyozottak lelkileg és nem vallásosak, és ők arra használják a valóban meglévő negatív vonásokat a zsidóság történelmi és társadalmi szerepében, hogy megosszák, méghozzá egy ilyen rossz vonal mentén az egyes közösségeket. Szóval ez nekem furcsa, nem tudom, mit mondjak... Viktor rátalált arra, hogy legyenek zászlók a házakon. Ez nagyszerű. Tényleg jók ezek a kulturális rendezvények, akár a Millenárist nézem, vagy a Terror Házát... Persze, a pénzekon és a koncepció vita folyik...Ki érdemli meg jobban, mint a Bereményi Géza, hogy kapjon egy milliárdot a filmjére, ha egyszer csak egy egymilliárd van. Talán a Jancsó kapjon? A Miki bácsit nagyon szeretem, a régi filmjei nagyszerűek, de igenis kapjon a Bereményi, aki ötvenvalahány éves! És igenis van olyan véletlen, hogy ő a haver, mit tudom én, kinek, és attól ismeri a Viktor, hát miért ne kapjon? Kis ország ez ahhoz, hogy mindenki tudjon kapni, és mindig minden igazság szerint legyen. Miért, hát Jancsó véletlenül nem azért kapott, mert véletlenül jóban volt Aczél Gyuri bácsival? Nekem nem Gyuri bácsi, mert ő rúgott ki az állásomból. De hát így megy ez az élet! El van túlozva ez a harag, ami a baloldaliak részéről itt megnyilvánul. Meg az a harag is, ahogy a jobboldal ágált Demszky meg a HIT Gyülekezete ellen, számomra ez is rejtély. Pedig, úgy tudom, nincsenek is annyira rosszban Viktor és a Demszky. Valahogy én mind a kettőjüket a legtehetségesebb magyar politikusnak tartom, és abban reménykedem, hogy most a választásokon kijön egy olyan eredmény, hogy igenis, üljenek le egymással és értsenek szót. Az lenne a legjobb, ha azok vezetnék az országot, akik a leginkább értenek hozzá. Mostanában már sokan mondják, hogy bezzeg az Antall. Száz százalék, hogy az Orbánra is azt fogják mondani öt év múlva, hogy az Orbán, az igen. Pláne, hogy ha most elveszíti a választásokat, sajnálni fogjuk. Pedig az, hogy határozott koncepciója van, és azt végig is viszi... Én azon tényleg nem tudok olyan nagyon sírni, hogy sérülnek

baloldalinak nevezett érdekek. Hiszen nálunk a baloldal nem baloldali! A baloldal nálunk, úgy ahogy van, egy jobboldali párt, ezért igen, kissé szélsőjobbra tolódik populista mércével a jobboldal. De hát ettől még nem dől össze a világ! Éppenséggel nincs errefelé háború. Persze lehet, hogy lesz. Mert azzal érvelnek, hogy veszélyes nagyon behergelni a népet. Mert az tény, hogy van egy tájékozatlan és érzelmileg éretlen tömeg, amelyiknek nem tesz jó, ha ilyen ostobaságok, mint amilyen az antiszemitizmus, szalonképessé vannak téve. De az nem igaz, hogy most szalonképessé lenne téve. Egyszerűen demokráciában megoldhatatlan, hogy szájkosárral mászkáljanak az emberek. Talán jó is, hogy vannak, mert érdemes észrevenni, hogy bizonyos viselkedéseket, bizonyos dolgokat a zsidókhoz kapcsolnak, amelyek amúgy is tényleg problematikusak. Ezek mind ilyen erkölcsi dolgok. Nem lehet kötelezővé tenni, hogy az emberek ne szeressék a meztelen nők fotóit. De nem kell azt gondolni, hogy az nem egy szomorú dolog, hogyha ezek vannak a központjában egy kulturális életnek. Nem tudom. De az is biztos, hogy az is lehetetlenség, hogy álszent módon, álvallásos díszletek között úgy csinálunk, mintha nem is vennénk emberszámba, aki ilyen közönséges. Igazából az emberi nyelvben van egy olyan egysíkúság, amely lehetlenné teszi a valóság sokoldalúságának a jó kifejezését. Nem lehet, nem tudok úgy fogalmazni, hogy valahogy tényleg érzékeltessem azt, hogy azt sem tartom tragédiának, hogy ha a baloldal győz. Semmi baj nincs, hogy ha váltják egymást. Mind a kettőben vannak pozitív és negatív vonások, és mind a kettőnek az ember a maga szempontjából a jó oldalát is láthatja. Nem gondolom azt se bajnak, ha tovább megy ez a kormány, de nem azért kell leváltani, mert olyan szörnyű bűnöket követett volna el. Amit hibájául rónak fel, a nagy határozottság, így lehet csak politizálni, így lehet csak egybetartani egy pártot. Azt mondják, olyanok, mint a bolsevikok. Tényleg ellenszenves, de nem azért, mert olyanok, mint a bolsevikok, hanem mert a bolsevikok is kénytelenek voltak egy velük nagyon ellenséges közegben egy teljesen új nyelvet és politikai kultúrát „kialakítani”. De mivel ez ötven éve volt, s ázsiai volt a főhatalom, ezért sokkal kíméletlenebb volt: tragédiák, gyilkosságsorozatok kísérték.

- Végül is, ami itt Magyarországon zajlik, az egy sima politikai csetepaté, vagy valóban a törzsi ellentétek táplálta gyűlölet, indulatok feszülnek egymásnak?

- Nem érzem így, talán mert nekem nehezen megy a gyűlölet és utálat. Én azokra tudok haragudni, akik gyűlölködnek és utálkoznak, akármely oldalon. Hogy hogyan lehet ebből kimaradni? Azon vagyok, hogy kimaradjak. Ez némileg talán az életszínvonalamon is látszik.

- Márhogyan olyan alacsony?

- Igen. Se kocsim, se nyaralóm, se cégem, se állásom nincsen.